

A Comparative Study of the Revolutions of Iran, France and Russia

Saeed Karimi Keshah

Received: 20 Dec 2021

Reception: 2 Feb 2022

The fall of the Shah's regime and the context of the Iranian Revolution in 1979-1977 astonished foreign observers, including the Shah's friends, journalists, political and social thinkers. It was noteworthy that the Iranian revolution was an illegal phenomenon. The Iranian revolution had a more social aspect. The context of this revolution was completely different from that of the French and Russian revolutions. The author's question is what are the commonalities and differences between the three revolutions of Iran, France, and Russia. The method of this study is a comparative study. The results of the research show that all three revolutions were common in terms of anti-authoritarianism, opposition to the monarchy, and the formation of the republic, and were different in terms of leadership role, ideology, and popular participation.

Key words: Revolutions, Iran, France, Russia, leadership Role, Popular Participation, Ideology.

فضای مجازی و مؤلفه‌های فرهنگی - هویتی جامعه ایران

رشید جعفر پور^۱
دریافت: ۱۴۰۲/۹/۳۰

سجاد چیت فروش^۲
پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۴

چکیده

فرهنگ و هویت بخش جدایی ناپذیر از حیات هر انسان و جامعه است. در واقع فرهنگ و هویت متمایز کننده انسان و جامعه از انسان‌ها و جوامع دیگر و از سویی دیگر فصل مشترک و ارتباط دهنده انسان‌ها و جوامع با یکدیگر می‌باشند. تعریف هر انسان یا جامعه خارج از فرهنگ و هویت امکان پذیر نیست. می‌توان گفت اگر انسان و یا جامعه‌ای خارج از چارچوب‌های فرهنگی و هویتی خود عمل یا رفتاری داشته باشد در اصطلاح علمی به آن خودبیگانگی فرهنگی می‌گویند. به عبارت دیگر، فرهنگ و هویت بخش عجین شده و درهم تنیده «خود و وجود» هر انسان یا جامعه است که در وضعیت «از خود بیگانگی» انسان و جامعه از حقیقت اصلی خود دور می‌شود. ایجاد چنین وضعیتی در فضای واقعی (غیر مجازی) آهسته و کند صورت می‌گیرد، اما در فضای مجازی به دلیل دسترسی آسان افراد و جوامع به انبوه هویت‌ها و فرهنگ‌های معارض، شدت تحولات هویتی و فرهنگی بسیار سریع‌تر می‌شود. در عصر حاضر به دلیل گسترش فضای مجازی برای همه نسل‌ها به خصوص نسل‌هایی که هویت و فرهنگ خودی برای آن‌ها به شکل صحیحی نهادینه نشده، پدیده «از خود بیگانگی هویتی و فرهنگی» به سرعت در حال رشد و گسترش می‌باشد. این مقاله با طرح مباحث نظری در حوزه «فضای مجازی»، «از خود بیگانگی» و «هویت و فرهنگ» با محور قرار دادن سرعت تأثیر گذاری فضای مجازی بر مباحث هویتی و فرهنگی به «آسیب‌ها و تهدیدهای» این فضا

۱. دانش‌آموخته دکتری گروه معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.
rjafarpoor@yahoo.com

۲. استادیار گروه تاریخ انقلاب اسلامی، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران.

بر فرهنگ و هویت در سطح خرد «نسل جوان جامعه ایرانی» و در سطح کلان «جامعه ایرانی
_ اسلامی» با رویکرد نظری و آسیب شناسانه می‌پردازد.

کلمات کلیدی: فضای مجازی، فرهنگ و هویت، از خود بیگانگی، جامعه ایرانی_ اسلامی

مقدمه

مورخان و پژوهشگران، تاریخ ورود تفکرات مدرن به ایران را بعد از جنگ‌های ایران و روس و شکست ایران از روسیه برآورد می‌کنند. به این معنا که این شکست برخی از متفکران و حتی برخی از درباریان همچون عباس میرزا را بر آن داشت که به دنبال چرایی شکست از روسیه بگردند. در نگاه اولیه و تا حدی سطحی آن‌ها به این نتیجه رسیدند که تجهیزات صنعتی و نظامی ایران ضعیف‌تر از ادوات نظامی دشمن بوده است به همین دلیل بعد از مدتی آنان به دنبال ورود این تجهیزات و ادوات برآمده و در این راستا دانشجویانی را به خارج فرستاده و دارالفنون در ایران را برپا ساختند. اگرچه در این قسمت مشکل خاصی به نظر نمی‌آمد اما در ادامه برخی از متفکران متمایل به اندیشه‌های غربی راه‌حل را بسیار گسترده‌تر دیده و تغییر سنت‌های ایرانی و اسلامی، آن‌هم بدون بررسی، راه‌حل مسئله دانستند به همین دلیل به راهکارهایی دور از واقع، همچون تغییر زبان فارسی و محدودیت دین در جامعه رسیدند. این مرحله را می‌توان شروع از خودبیگانگی در ایران دانست. از آنجایی که غربی‌سازی کشورهای شرقی و تقلید از آداب و رسوم غربی برای تمدن غربی از جمله برای کمپانی‌ها و سرمایه‌داران آن‌ها سود فراوانی داشت، بر آن شدند که این روند را با شیوه‌ها و ادوات مختلف حفظ نمایند. از جمله مهم‌ترین این شیوه‌ها تأثیر بر فضای ذهنی و خیالی جامعه هدف بود. آنان به‌خوبی می‌دانستند تسخیر این فضا یعنی قالب کردن فکر خود. در دوران اخیر هژمون شدن اندیشه غربی به‌ویژه از طریق رسانه‌ها و فضای مجازی تأثیر فراوانی بر هویت کشورهای دیگر به‌خصوص ایران داشته است. از این منظر، یکی از مسائل مهمی که در دوره اخیر متفکران اجتماعی در ایران را وادار به اندیشه نموده و ورود گسترده فضای مجازی به جامعه ایرانی و از این طریق تغییرات اجتماعی و هویتی گسترده ایجاد شده در پی آن است. بسیاری از این متفکران برآنند که ورود و گسترش غیراصولی این فضا به ایران، خصوصاً در دهه گذشته، موجب شده تا جامعه ایرانی به‌نوعی دچار تغییرات جدی و به‌ویژه تزلزل اجتماعی-فکری دچار شود. اهمیت این مسئله موجب شده تا نویسندگان این پژوهش به دنبال نحوه تأثیر این فضای جدید بر جامعه ایرانی برآیند. انجام چنین پژوهش‌هایی در درک جامعه و هویت ایرانی نشان از اهمیت بسیار زیاد آن دارد. فرض بر آن است که با توجه به عدم انتقال صحیح ارزش‌های اسلامی به نسل‌های بعد از انقلاب، به دلیل سلطه رسانه‌های

غربی و فضای مجازی، احتمال از خودبیگانگی و فراموشی ارزش‌های اسلامی و انسانی در جامعه وجود دارد. از این رو سؤال اصلی پژوهش آن است که فضای مجازی به چه شکلی بر مؤلفه‌های فرهنگی - هویتی ایرانیان اثرگذار می‌باشد. اهمیت این‌گونه پژوهش‌ها در آن است که مجموع نتایج به دست آمده از آن‌ها موجب خواهد شد تا تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان فرهنگی و اجتماعی در دوره معاصر به شکلی بهتر و جامع‌تر به جامعه ایرانی توجه و در نهایت تصمیمات بهتری جهت اصلاح روندهای جاری داشته باشند. از سویی بررسی جامعه فعلی در ایران نشان می‌دهد که عموم مردم و نخبگان جامعه آگاهانه یا غیرآگاهانه به دلیل اثرات منفی فضای مجازی به سمتی غیر صحیح در حال حرکت بوده و عدم توجه و پیشگیری از آن‌ها، مضرات بیشتری به بار خواهد آورد.

در این پژوهش با استفاده از چارچوب نظری ترکیبی گیدنز-کاستلز به توصیف و تحلیل جامعه ایرانی پرداخته شده و در جمع‌آوری داده‌ها از اسناد و مدارک کتابخانه‌ای، سایت‌های معتبر، کتاب‌ها و مقالات استفاده شده است. این پژوهش از سه بخش؛ توضیح مفاهیم و چارچوب نظری، تبیین فضای مجازی و کارکرد و ساختار آن و در نهایت تحلیل نسبت فضای مجازی با هویت ایرانی و تأثیر آن بر از خودبیگانگی ایرانیان تشکیل شده است.

پیشینه و نوآوری تحقیق

در باب فضای مجازی و نسبت آن با هویت پژوهش‌هایی انجام شده که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

بروجردی علوی و صدیق یزدچی در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر فضای مجازی بر هویت ملی و قومی در ایران» به این پرسش پاسخ می‌دهند که رسانه‌های جدید با توجه به رشد سریع در میان جامعه قومی ایران به‌ویژه نسل جوان، در تعامل با هویت قومی و ملی چه آثار و پیامدهایی داشته‌اند. دستاورد اکثر پژوهش‌های مورد بررسی، تأیید تأثیر مثبت فضای مجازی بر هویت قومی بود، اگرچه از دید بعضی از محققان، اثرات منفی فضای مجازی نیز نادیده گرفته نشده بود. تقویت مرزبندی‌ها و رشد انشعابات کوچک قومی از جمله اثرات منفی قلمداد شده بود. همچنین، به‌رغم پژوهش‌ها، نشانه‌هایی از جریان هویت‌زدای قومی نیز قابل کتمان نیست.

سرمدی و دیگران در مقاله «تأثیر فضای مجازی بر هویت فرهنگی و اجتماعی» ضمن تأیید تأثیر فضای مجازی بر هویت فرهنگی و اجتماعی بر رابطه متقابل هویت فرهنگی با هویت اجتماعی و اهمیت ارزش‌ها برای حفاظت از حریم شخصی و بنیان خانواده تأکید دارد.

سمیرا وکیل‌ها در «مقاله تأثیر فضای مجازی بر عرصه هویت فرهنگی» بر آن است که هویت فرهنگی، حول محورهایی همچون مرز جغرافیایی (سرزمین)، دین و مذهب، باورها و سنن فرهنگی و زبان مشترک تعریف می‌شود. دستیابی به جامعه آنلاین، منجر به اجتماعی شدن بیشتر و سطوح بالاتری از جامعه‌پذیری می‌شود و در ایجاد ایدئولوژی و رفتارهای نوپدید کنشگران اجتماعی تأثیر به‌سزایی دارد.

عرفانی و عون نقوی در مقاله «فرصت‌ها و چالش‌های نهادهای دینی در فضای مجازی (با تأکید بر آموزش)» بیان می‌دارند که برخی چالش‌هایی که در اثر کم‌توجهی و ضعف نهادهای دینی در فضای مجازی به وجود آمده است، عبارت‌اند از مقابله با احکام دینی، از بین رفتن قبح هنجارهای دینی، تأثیر از فرهنگ غرب و بیگانگی فرهنگی، انحرافات جنسی، سست شدن بنیان خانواده، عدم آشنایی مبلغان دینی با فضای مجازی، تسخیر فضای مجازی توسط دین‌گريزان و شبهات گسترده علیه بنیان‌های دینی. از جمله فرصت‌های نهادهای دینی نیز در فضای مجازی می‌توان به این موارد اشاره نمود: تولید محتوای دینی، تبلیغ و اطلاع‌رسانی مباحث دینی، مقابله با شبهات و تهدیدات ضد دینی، ایجاد مراکز آموزش مجازی، آموزش متخصصان دینی در حوزه فضای مجازی، کاهش هزینه، سرعت و یکسان‌سازی اطلاعات.

قاسمی و احمدی در مقاله «فضای مجازی؛ فرصت‌ها و چالش‌های هویت دینی در بین جوانان ایرانی» استدلال می‌کنند که فضای مجازی با کم‌اهمیت و کم‌رنگ کردن سنت‌های دینی و مؤلفه‌های آن، زمینه‌ساز ایجاد بحران هویت دینی در بین جوانان ایرانی می‌شود. نتایج این بررسی‌ها و یافته‌ها نشان می‌دهد که هرچه وسعت حضور در فضای مجازی بیشتر باشد، سطح هویت دینی جوانان ایرانی تضعیف می‌گردد که به‌نوعی مرتبط با فرضیه این مقاله است. منابع مذکور نشان می‌دهد که تا به حال پژوهش‌هایی چند در باب فضای مجازی انجام گرفته است؛ اما در باب تأثیر آن بر جامعه و هویت ایرانی در دوره معاصر و نسل جدید کارهای

پژوهشی چندانی انجام نگرفته است. در مقالات مذکور بر تأثیر فضای مجازی بر هویت فرهنگی و اجتماعی توجه شده است اما نوآوری این پژوهش در این است که تأثیر فضای مجازی را بر از خودبیگانگی هویتی جامعه ایرانی را بررسی می‌کند.

چهار چوب نظری و مفهومی پژوهش

قبل از شروع پژوهش لازم است به چارچوب کلی و مفاهیم مهم در این پژوهش اشاره‌ای داشته باشیم.

چهار چوب مفهومی

الف) هویت: ^۱ مفهوم هویت را می‌توان به دو گونه درونی یا داخلی و بیرونی یا خارجی تعریف کرد. بر اساس تعریف درونی، هر انسانی برای خودش شأنیت و شخصیتی قائل بوده و تا حدودی نیز با آن شخصیت مورد نظر برای خود هویتی تعریف می‌کند. انسان هویت خود را از منابع هویتی گوناگونی می‌گیرند اما نکته مهم در این باب آن است که فرهنگ هر جامعه، یکی از منابع مهم شکل‌گیری هویت می‌باشد. به گونه‌ای که برخی همچون کاستلز ارتباط مستقیمی بین این دو دیده و این‌گونه بیان می‌دارد: فرآیند معنا سازی بر اساس یک ویژگی یا مجموعه به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی که بر منابع معنایی دیگر اولویت داده می‌شوند. (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۲)

ب) فضای مجازی: ^۲ فضای مجازی از دو مفهوم فضا و مجاز تشکیل شده است. مفهوم فضا^۳ در مقابل مفهوم مکان به کار می‌رود. این دو مفهوم تفاوت‌های اساسی با یکدیگر دارند. اولین وجه تمایزی که در جریان مقایسه مکان و فضا برجسته است، سطح انتزاع این دو مفهوم می‌باشد. فضا در مقایسه با مکان مفهوم بسیار انتزاعی بوده و به‌سختی قابل تصور است، به طوری که درک مفهوم بدون واسطه درک مکان برای ما موجودات فیزیکی غیر ممکن است. فضای مجازی عبارت است از همه‌جا، ولی مکان جایی معین است، مکان محتوا دارد ولی فضا نوعی خلأ است. مکان دویعدی است در حالی که فضا سه بعد دارد. مکان قابلیت مرزبندی دارد اما فضا بی مرکز و نامتناهی است (کاستلز ۱۳۸۵: ۱۴۵). مجازی نیز گاهی در مقابل امر حقیقی معنی می‌شود. گاهی به‌عنوان امری وهمی و خیالی فرض می‌شود، گاهی در

مقایسه با واقعیت محسوس و بدن به کار برده می شود و برخی اوقات یک امر ذهنی در مقابل امری عینی تلقی می شود. پس فضا یا جهانی با خصلت مجازی در مقابل فضا یا جهان واقعی قرار می گیرد. البته مجازی بودن به هیچ عنوان از تأثیر واقعیت نمی کاهد، بلکه تنها واقعیتی را به شکل مجازی بازنمایی می کند. واقعیت مجازی تلاش می کند محیط های جدیدی بیافریند که تخیلی هستند، قلمروهای خیال گونه ای که به شیوه های منحصر به فرد، واقعی به نظر می رسند (پاستر، ۲۲: ۱۳۷۷)

ج- از خودبیگانگی هویتی: از خودبیگانگی^۵ از مهم ترین مفاهیمی است که در قرن ۱۹ در بین اندیشمندان غربی مطرح شده است. مارکس از خودبیگانگی را جوهر نظم سرمایه داری شمرده و در این باره بیان می دارد که محصولات کار آدمی به صورت یک قدرت عینی در ماورای ما درمی آید که از کنترل ما خارج شده، انتظارات ما را خنثی کرده، حساب های ما را به هم می ریزد و در کل آدمی با خود طبیعت خارج زندگی روانی و زندگی انسانی اش بیگانه می شود. از طرفی برای فوئرباخ از خودبیگانگی موضوعی کاملاً جنسی بوده و آدم از خودبیگانه کسی است که از زندگی جنسی خویش وحشت کند و تمام فکر او به سرکوبی جنسیت مشغول باشد. باین حال منظور ما از «از خودبیگانگی» در این پژوهش آن است که انسان به گونه ای می شود که خود را گم می کند، شخصیت و هویت واقعی و طبیعی خود را نمی شناسد و وجود حقیقی و فطری و در نهایت هویت صحیح اجتماعی خود را فراموش می کند.

۲- چارچوب نظری

تحقیق در باب هویت و عوامل اثرگذار به قدری گسترده است که سخن گفتن از یک نظریه مانع و جامع در باب آن امری مشکل به نظر می رسد. در این راستا، در تحقیق حاضر سعی بر آن است تا دو مسئله مهم را به همراه ارتباط آن ها با یکدیگر مشخص نماییم: الف) ارتباط فرد و جامعه با یکدیگر؛ ب) برساخته شدن هویت در جامعه و گذر زمان. به همین دلیل از نظرات دو نظریه پرداز برجسته اجتماعی یعنی گیدنز و کاستلز استفاده نمودیم.

۲-۱- رابطه فرد و ساختار: یکی از مباحث مهم در مسائل اجتماعی بررسی تأثیر افراد بر جامعه و یا بالعکس و همچنین بررسی چگونگی شکل گیری هویت جدید در هر یک از این

دو می‌باشد. در رابطه با موضوع پژوهش ما، از جمله مباحث مهم این مسئله است که آیا افراد و کنشگران هستند که از هر عامل بیرونی تأثیر پذیرفته و در نهایت ساختارهای جدید را می‌سازند و یا اینکه ابتدا ساختارهای سیاسی و اجتماعی از فضای جدید متأثر شده و بر افراد تأثیر می‌گذارند. در این پژوهش از نظریه ساخت‌یابی گیدنز استفاده می‌شود. گیدنز معتقد است که ساختارهای اجتماعی ساخته کارگزاری انسان هستند و در عین حال ابزار و وسیله این ساخت نیز هستند. (حقیقت، ۱۳۹۱: ۵۰۶). در همین چهارچوب مفروض آن است که انسان‌های متأثر از فضای مجازی مدرن ساختارهایی را شکل خواهند داد که این تفکر را بازتولید نماید، در مقابل ساختارها بر شکل‌دهی افراد از خودبیگانه تأثیر مستقیم خواهند داشت.

۲-۲- بر ساخته شدن هویت: یکی دیگر از مفروضات این تحقیق که در آن از نظرات کاستلز نیز استفاده شده، آن است که هویت «فرآیند ساخته شدن معناست» و هر موجودی قبل از موجود شدن فاقد معناست. از نظر کاستلز این معنا بر پایه ویژگی فرهنگی با آن دسته از ویژگی‌های فرهنگی که بر سایر منابع برتری دارند، استوار است. (کاستلز ۱۳۸۲: ۲۲). به این ترتیب اگر هویت یافتن برابر معنا یافتن باشد، پس بحران هویت هم‌زمانی اتفاق می‌افتد که آن چیز معنای خود را از دست بدهد و از طرف گروه‌های رقیب به چالش کشیده شود. پس می‌توان گفت که هویت امری ذاتی و پیش ساخته نیست، بلکه سازه است؛ زیرا از جنس معنا می‌باشد. پس به تبع آن هم قراردادی است و هم اعتباری و متضمن موقعیت‌ها می‌باشد. با دو تعریف بیان شده مشخص شد که منظور ما از واژه از خودبیگانگی آن است که هویت ما متأثر از فضای مجازی غیرمتناسب با فرهنگ خودی ساخته شده و نهادهای ما نیز بر اساس این هویت از خودبیگانه بازسازی شده و در نهایت نیز بی‌هویتی فرهنگی را تشدید می‌نمایند.

۳- ویژگی‌های فضای مجازی^۶

فضای مجازی دارای پنج خصوصیت است که آن را از سایر رسانه‌ها متمایز کرده است:

۳-۱- دیجیتالی بودن: اینترنت مبتنی بر اعداد و منطق ریاضی است. از این رو توانایی تغییر و دخالت در این فضا آن‌طور که خواست کاربر است کاملاً ممکن می‌شود. بر این اساس کاربر می‌تواند با تغییر در رنگ‌ها و انتخاب فضای کار خود در اینترنت، بر اساس خواست خود، علائق خود را کاملاً در این فضا پیاده کند.

۳-۲- حافظه مجازی: مهم‌ترین خصوصیت اینترنت آزادی انتشار اطلاعات است. حافظه مجازی اینترنت این فرصت را فراهم کرده است تا با انباشتی از اطلاعات در این فضا روبرو باشیم. این مسئله در تناقض با سیاست محدودسازی قرار دارد.

۳-۳- تعاملی بودن: اینترنت یک رسانه دوطرفه است؛ به این معنا که هم تولیدکننده متن در این فضا و هم مصرف‌کننده آن در ادامه امر تولید با یکدیگر در ارتباط هستند و از هم تأثیر می‌پذیرند. تعاملی بودن این فرصت را برای کاربران اینترنتی فراهم می‌کند تا در برخورد با فضای اینترنت فرصت دخالت آرا و نظرات خود را دائماً داشته و از نظرات دیگران نیز مطلع شوند.

۳-۴- فرامتن بودن: فرامتن بودن به این معناست که هر صفحه از اینترنت در خود صدها لینک به دیگر صفحات اینترنتی دارد. به این معنا که کاربر، قدرت گزینش و انتخاب بسیاری دارد و با وارد شدن به این فضا و قرار گرفتن در یک موقعیت خاص به راحتی می‌تواند از آن صفحه خارج و وارد فضای جدیدی شود.

۳-۵- واقعیت مجازی: فضای اینترنت اگرچه از دنیای واقعی ریشه می‌گیرد اما امکانات ویژه این فضا یک واقعیت مجازی را شکل داده است؛ واقعیتی که اگرچه در دنیای واقعی معنایی ندارد اما در حیطه اینترنت به خوبی عمل می‌کند و ناخواسته نتایجی نیز در دنیای واقعی به جا می‌گذارد.

۳-۶- غیر مرکزی بودن: هیچ مرز و حکومتی حاکم بر فضای اینترنتی نیست. به همان میزان که یک نوجوان امریکایی در دسترسی به اینترنت آزاد است یک نوجوان ایرانی نیز از همین حق برخوردار است. (عاملی، ۱۳۸۹: ۹).

۴- تأثیر فضای مجازی بر هویت

۴-۱- دگرگونی بنیادین در تعاملات و ارتباطات انسانی

هویت در بستر تعاملات اجتماعی تعریف می‌شود. ظهور فناوری‌های نوین ارتباطی دگرگونی بنیادینی را در معاملات و ارتباطات انسانی ایجاد کرده است. کاستلز معتقد است از آنجاکه انتقال و جریان فرهنگ از طریق ارتباطات صورت می‌گیرد، حوزه فرهنگ

که نظام‌هایی از عقاید و رفتارها را شامل می‌شود، با ظهور تکنولوژی جدید دستخوش دگرگونی‌های بنیادین می‌گردد. ورود فناوری‌های ارتباطی، دگرگونی بنیادینی را در ساختار مناسبات و ارتباطات انسانی ایجاد کرده است. (کاستلز، ۱۳۸۱: ۳۸۲) پیامد این امر شکل‌گیری نوع جدیدی از تعاملات انسانی است که ضمن تمایز از الگوهای ارتباطی مرسوم در رسانه‌های ارتباط جمعی عملاً فرصت‌های نوینی را در جهت تجلی خود و هویت، به وجود آورده است.

۲-۴- تشکیل اجتماعات و هویت‌های جدید

فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی موجب می‌شود تا اجتماعات و هویت‌های جدیدی تشکیل شود. در جامعه اطلاعاتی، جامعه‌ای که ارتباطات الکترونیک سیطره دارد؛ ذهنیت‌ها و هویت‌های ناپایدار، چندلایه و پراکنده ظهور می‌کند. مارک پاستر در «عصر دوم رسانه‌ها»^۷ تأکید می‌کند در دوره جدید که اینترنت و ارتباطات الکترونیک در جامعه سیطره دارد، این داده‌ها و اطلاعات و یا به عبارت دقیق کلمه، این اجتماعات مجازی هستند که هویت افراد را می‌سازند. (پاستر، ۱۳۷۷: ۵۷)

جامعه اطلاعاتی مبین هویت بی‌ثبات، تغییرپذیر و منعطف انسان جدید است. در اجتماعات مجازی معمولاً افراد حداقل در یک چیز اشتراک دارند و آن علایق و منافع است که آن‌ها را دورهم جمع می‌کند. این منافع که همان دسترسی به اطلاعات است، هویت آن‌ها را می‌سازند. هویتی که مدام در حال تغییر و ناپایدار است. هویت افراد در اجتماعات مجازی «هویتی دیجیتال» است. (عاملی، ۱۳۸۹: ۱۲۳)

۳-۴- گسترش اهمیت فرد و حیطه خصوصی

از مهم‌ترین ویژگی‌های فضای مجازی گسترش اهمیت فرد و حیطه خصوصی در برابر جمع و حوزه عمومی است. افراد در فضای مجازی درعین حال که می‌توانند در گروه‌های مختلف و گاه متضاد با هویت حقیقی خود حضور داشته باشند؛ می‌توانند خود را جدا از دیگران و تنها نیز حس کنند. نبود مراتب قدرت در فضای مجازی باعث می‌شود، فردیت افراد در جمع حل نشود. در جهان واقعی قدرت انتخاب افراد، همواره تحت تأثیر عواملی چون جبر مکان، زمان، فرهنگ، حکومت و... محدود بوده است؛ اما در جهان مجازی مرزهای

محدودکننده از میان برداشته می‌شود و شخص در مقیاس جهانی با گزینه‌های فراوانی برای انتخاب روبروست.

۴-۴- دوگانگی یا چندگانگی ساختار اجتماعی جامعه

رسانه‌های جدید تقاضاها و درخواست‌های متکثر کاربران و مخاطبان را پاسخ می‌دهند. از این رو نتیجه عملی دوگانگی ساختاری رسانه‌ها، دوگانگی ساختار اجتماعی جامعه است. به نظر می‌رسد تجلی دوگانگی مذکور نزد کاربران اینترنت و رسانه‌های مرتبط با آن و آن‌هایی که به این وسایل جدید ارتباطی و اطلاعاتی دسترسی دارند، قابل ملاحظه‌تر است. چراکه رسانه‌های مذکور نوعی مناسبات جدید ایجاد می‌کنند که در این مناسبات انسان‌ها بیش از پیش گوشه‌گیر، منزوی و کم‌تحرک شده و کم‌کم از زمینه عملی زندگی خود دور می‌شوند. به عبارت دیگر منبع هویت بخشی افراد متکثر و متنوع می‌شود و به همین جهت هویت ملی و انسجام اجتماعی یک جامعه به تدریج تضعیف می‌شود.

۴-۵- خلق هویت‌های جدید و متعارض

بدیهی است که در فضای جدیدی که به واسطه گسترش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی به وجود آمده، پایه‌های بنیادین تشکیل‌دهنده جوامع مانند فرهنگ و هویت ملی نیز به تدریج متحول می‌شود. هویت عبارت از نیازهای روانی انسان و پیش‌نیاز هرگونه زندگی اجتماعی است. اگر محور و مبنای زندگی اجتماعی را برقراری ارتباط پایدار و معنادار با دیگران بدانیم، هویت اجتماعی چنین امکان را فراهم می‌سازد. هویت اجتماعی نه تنها ارتباط اجتماعی را امکان‌پذیر می‌کند، بلکه به زندگی افراد هم‌معنا می‌بخشد. احساس هویت ترکیبی از همسانی‌ها و تمایزها است، بدین معنا که اعضای یک گروه در درون مرز مشخص و بر اساس مؤلفه‌های خاصی که به شاخصه‌های هویتی معروف‌اند، به نوعی باهم مشابه و همسان‌اند.

۴-۶- تنوع روابط مجازی و ایجاد هویت‌های متنوع مجازی

ظهور فضای مجازی موجب شده تا گروه‌های دارای مرزهای سخت سنتی، جای خود را به گروه‌های مجازی با مرزهای منعطف بدهند و به همین دلیل امکان مبادله هر چه بیشتر

اطلاعات و پیام‌ها، منجر به کاهش و در مواردی حذف فاصله میان گروه‌های مختلف شده است. طبق دیدگاه «جبرگرایی تکنولوژیک»^۸ هر تکنولوژی با ظهور خود، باعث تغییرات گسترده‌ای می‌شود و جامعه را با تغییرات فرهنگی روبرو می‌کند. فضای مجازی در واقع محیطی است، مشتمل بر شبکه‌های برخط^۹ کامپیوتری که در لحظه، به مبادله اطلاعات با یکدیگر می‌پردازند. این ارتباطات نه تنها شکل نوینی از روابط اجتماعی را می‌سازد، بلکه فضای مجازی را شکل می‌دهد که در این فضا روابط اجتماعی متنوع و متکثر بر اساس شبکه‌های گسترده روابط مجازی مبتنی بر هویت‌های مجازی شکل می‌گیرد.

هویت ایرانیان و فضای مجازی

اندیشمندان مختلف مبانی مختلفی برای هویت ایرانیان ذکر کرده‌اند. شهید مطهری در کتاب «خدمات متقابل اسلام و ایران» به دو عامل هویت‌ساز ایرانی و اسلام بودن توجه نموده است. به نظر ایشان، هم ایرانیان در توسعه و گسترش اسلام اهتمام داشته‌اند و هم اسلام در پروراندن اندیشه ایرانیان و توسعه علم و فرهنگ در ایران مؤثر بوده است. شاهرخ مسکوب، برخی از اندیشمندان نیز سه عامل ایرانیت، اسلامیت و تجدد را عوامل هویت‌ساز ایرانیان دانسته‌اند. همچنین آنان بر مقوله زبان فارسی، به عنوان مفهوم «وطن»، در برهه‌های تاریخی و نوع رابطه‌ای که بین این سه عامل ایران، اسلام و تجدد وجود دارد تأکید کرده‌اند. فرهنگ رجائی در کتاب «مشکله هویت ایرانیان امروز» معتقد است که چهار مقوله ایران، اسلام، تجدد و سنت عوامل هویت‌ساز ایرانیان‌اند. (رجائی، ۱۳۸۱: ۱۵) در مجموع بر ایند نظرات نویسندگان این است که چهار عامل اصلی سازنده هویت ایرانیان است:

الف- ایران

وقتی از ایران و ایرانی صحبت می‌کنیم، باید مشخص شود که کدام ایران منظور ماست: ایران تاریخی، ایران جغرافیایی، ایران سیاسی - حقوقی، یا ایران فرهنگی. گستره هر کدام از این‌ها باهم متفاوت است. زمانی ایران امپراتوری بزرگی بود با گستره سرزمینی بسیار وسیع که مناطق اطراف ایران حاضر، از هند تا اروپا و آسیای میانه و... را زیر سیطره داشت. وقتی از عظمت ایرانیان صحبت می‌شود، این محدوده گسترده که امپراتوری بزرگی در منطقه بوده

است، به ذهن خطور می‌کند. وقتی از ضعف صحبت می‌شود، ایرانی در نظر گرفته می‌شود که شهرهای قفقاز را در جنگ‌ها و معاهدات ایران و روس از دست داد. بالاخره باید محدوده مشخص ایران جغرافیایی را در نظر بگیریم. برای تحلیل هویت ایران نباید فقط به دو دوره عظمت یا ضعف ایران توجه کرد. از یک طرف می‌توان عظمت ایرانیان را در گستره بزرگ آن و پیروزی‌های مختلفش، مثل فتح نادر و حکومت هخامنشیان و... دید و از طرف دیگر در ضعف آن به حکومت‌های قاجار و حکومت‌های ملوک‌الطوایفی اشاره کرد؛ لذا باید دوره‌ای را در نظر بگیریم که ایران هم ضعف داشته و هم عظمت و در تحلیل به هر دو توجه کنیم.

ب- اسلام

عامل دیگر هویت‌ساز ایرانیان اسلام است. (مطهری، ۱۳۵۶: ۲۵) اسلام با مذاهب مختلفش در ایران گسترش یافته است. اما مذهب شیعه، از زمان صفویه، در ایران مذهب رسمی شده است. با وجود این، از مذاهب و حتی ادیان دیگر نمی‌توان چشم پوشید. در بعضی از استان‌ها، مثل کردستان، سیستان و بلوچستان، گیلان و... پیروان فرقه‌های اهل سنت حضور دارند. نوع تعامل با پیروان این مذاهب، ادیان و اقلیت‌های مذهبی می‌تواند از بحران مذهبی بکاهد. تأکید بر اصل وحدت بین اهل سنت و شیعه و توجه به حقوق اقلیت‌ها و آزادی در اجرای آداب و مراسم مذهبی شان می‌تواند مقوم هویت ایرانیان باشد.

ج- تجدد

وقتی ایران در جنگ‌های روس شکست خورد، فهمید که در عرصه جهانی بازیگر نیست و به همین دلیل باید خودش را تقویت کند، نیرو پرورش دهد، دانشجو به خارج اعزام کند و... نکته مهم دیگر در این باب آن است که ایران هرگز به‌طور مستقیم مستعمره نبوده، اما همیشه بر سر این کشور بین قدرت‌های خارجی نزاع بوده است و آن‌ها به‌گونه‌ای خواسته‌اند ایران را زیر چترهای استعماری خود درآورند؛ لذا در تاریخ چند صدساله اخیر ایران، همیشه عوامل بیگانه حضور داشته و بر زندگی ایرانیان تأثیرگذار بوده‌اند. غرب نسبت به ایران چهره‌های متفاوتی داشته است. از جهتی، غرب نسبت به ایران رفتار اخلاقی نداشته و از سویی دیگر عوامل جالب و جذابی در فرهنگ غرب وجود داشته است. تأثیرپذیری هویتی ما از غرب به

سه شکل می‌باشد؛ ۱. در فرهنگ غرب عواملی وجود داشته است که ما آن‌ها را قبول نموده و به‌نوعی بومی کرده‌ایم. بسیاری از آداب لباس پوشیدن، سبک خانه‌ها و معماری و... را از آن‌ها اخذ کرده‌ایم. در حوزه آموزش، سبک‌های سنتی مان را کنار گذاشته و سبک آموزش غربی را پذیرفته‌ایم. بعضی از اصول مانند قانون‌مداری، مردم‌سالاری، تکنولوژی و... را پذیرفته و به هویت خود افزوده‌ایم؛ ۲. عوامل ویرانگری که نپذیرفته‌ایم. عواملی در فرهنگ غرب بوده‌اند که به هویت ایرانی و اسلامی ما لطمه می‌زدند، از این رو نخواسته‌ایم آن‌ها را وارد فرهنگ خودمان بکنیم و همیشه نگران آن بوده‌ایم که این عوامل غربی باعث شوند هویت فرهنگی ما خدشه‌دار شود؛ ۳. عامل خودآگاهی: پیدا شدن مفهوم غرب باعث شد نوعی خودآگاهی در ایرانیان به وجود آید که بیشتر در مورد ایران و اسلام و عوامل دیگر هویت‌ساز خودشان بیندیشند. با حضور غرب، نوع نگاه ما به اسلام، ایران و زبان فارسی تغییر کرده است و بازتعریفی از اسلام و ایران کرده‌ایم.

د- سنت

سنت مجموعه آداب و رسوم و عقاید و افکاری است که در یک جامعه به یادگار می‌ماند. سنت در بستری شکل می‌گیرد که در تاریخ آن ملت حضور داشته و با تجربه‌های مختلفی هم روبه‌رو بوده است. تجربه‌های تلخ و شیرین و شکست و پیروزی‌ها برای همه ملت‌ها به یک‌میزان نیست. سنت به آن دلیل دوام آورده است که مردم آن را پذیرفته و آن را لازمه زندگی دانسته‌اند. اگر تاریخ را به رودخانه تعبیر کنیم، سنت مانند آبی است که در آن رودخانه جریان دارد. در رودخانه تاریخ ایران هم بستری فراهم آمده است تا سنت‌هایی شکل بگیرند که آن سنت‌ها نه ایرانی محض‌اند و نه اسلامی محض. نه بسیار قدیمی هستند نه بسیار جدید و... سنت‌های ما، هم ایرانی، هم اسلامی، هم جدید و هم قدیمی و... هستند. سنت با سه نسل گذشته، حال و آینده ارتباط دارد و محصول مشارکت هر سه آن‌هاست. این مقوله برای تداوم خویش چاره‌ای جز عقلانی بودن و روزآمد شدن ندارد. میراث هویت معاصر ایرانیان از سنت، از یک‌سو، اعتدال و میانه‌روی است و از سوی دیگر، فتوت و جوانمردی. (رجایی، ۱۳۸۱: ۵۰)

فضای مجازی در ایران

فضای مجازی در ایران به شدت رو به گسترش است به عنوان نمونه مطابق گزارش اتحادیه جهانی مخابرات، کشور ما از نظر بهره‌مندی از اینترنت، در بین ۱۸۷ کشور جهان، رتبه ۸۷ را دارد که بر اساس طبقه‌بندی اتحادیه جهانی مخابرات، جزء کشورهای متوسط به شمار می‌رود. همچنین ۳۵ درصد استفاده‌کنندگان اینترنت را قشر جوان تشکیل می‌دهند و میانگین زمان صرف شده برای اینترنت ۵۲ دقیقه در هفته است. از سوی دیگر، شبکه‌های دوست‌یابی در کشور ما به سرعت در میان جوانان ایرانی محبوب شده است و ایرانی‌ها رتبه سوم را در این شبکه‌ها کسب کرده‌اند.

روابط عمومی و امور بین‌الملل شرکت مخابرات ایران، تعداد کاربران اینترنت کشور در سال ۱۳۸۴ را حدود ۸ میلیون و ۸۰۰ هزار نفر و در سال ۱۳۸۸، ۲۵ میلیون و ۶۰۰ هزار اعلام کرد. در همین سال ضریب نفوذ اینترنت در کشور معادل ۳۵ درصد شد. (سایت اطلاع‌رسانی شرکت مخابرات ایران، ۱۳۸۸) همچنین آمارها نشان می‌دهند که حدود ۷۰۰۰۰۰۰ وبلاگ نویس ایرانی وجود دارند و به‌طور روزانه ۶۰۰۰۰۰ وبلاگ در ایران به‌روز می‌شود. وبسایت الکسا^۱ که تعداد بازدیدکنندگان و کاربرهای وبسایت‌ها را ردیابی می‌کند، نشان می‌دهد که پس از گوگل^{۱۱} و یاهو^{۱۲}، بلاگفا^{۱۳} و میهن بلاگ^{۱۴} پربیننده‌ترین بلاگ‌ها در ایرانند (Alexa، 2010)

فیسبوک معروف‌ترین شبکه اجتماعی است و هم‌اکنون بیش از یک میلیارد نفر، عضو این شبکه هستند و در حال حاضر، بیشترین استفاده‌کنندگان آن در دنیا، جوانان ۱۸ تا ۲۵ سال هستند. بررسی نفوذ شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان کاربران ایرانی نشان می‌دهد ایرانیان در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ رتبه چهارم وب‌نویسان جهان را کسب کردند. همچنین یکی از فعال‌ترین کاربران شبکه‌های مجازی مانند فیسبوک محسوب می‌شوند. بر اساس آمار رسمی «اورکات»، کاربران ایرانی با شش درصد، در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ نصف آمریکایی‌ها و دو برابر هندی‌ها، رتبه سوم در میان اعضای «اورکات» را کسب کرده‌اند. آمار کاربرانی که محل اقامت خود را خارج از ایران ذکر کرده‌اند جزء این رقم محسوب نمی‌شوند. (<http://borhan.ir>)

تمام این آمار و ارقام در حالی منتشر می‌شود که زیرساخت‌های فرهنگی اینترنت در ایران با چنین سرعتی گسترش نیافته است و فضای مجازی برای جامعه ما فضایی مبهم است که

سعی دارد از طرق مختلف، بر سبک زندگی و ارزش‌های جامعه ما اثر بگذارد.

تأثیرات فضای مجازی بر هویت در ایران

برخی معتقدند فضای مجازی با وجود تأثیرات مثبت، برخی تأثیرات منفی بر جامعه ایرانی دارند:

۱. افزایش تعارضات ساختاری و دوگانگی هویت؛

۲. یکسان‌سازی فرهنگی؛

۳. تقویت گرایش‌های گریز از مرکز (فراملی و فراملی) و اخلال در روند وحدت ملی؛

۴. ایجاد اختلاف و شکاف میان هویت‌ها به سبب ملی‌گرایی افراطی، ایدئولوژی‌های متضاد و بروز شکاف فرهنگی؛

۵. یکپارچگی افقی گروه‌ها و طبقات و تشدید دوقطبی؛

۶. تضاد با ارزش‌ها، باورها و...؛

۷. تضعیف پیوندهای سنتی. (<http://dailyafghanistan.com>)

علاوه بر موارد فوق فضای مجازی باعث می‌شود که در حوزه مسائل خانوادگی تأثیر منفی زیادی داشته باشد. به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم.

۱-۷- تأثیر فضای مجازی در نارضایتی‌های خانوادگی

یکی از بزرگ‌ترین مسائل اجتماعی که جوامع امروزی به آن مبتلا می‌باشند ضعف بنیاد خانواده است. از آنجایی که مشکلات خانواده‌ها به صورت ناهنجاری‌های اجتماعی بروز می‌کند خانواده و سلامت آن از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار می‌باشد. یکی از زمینه‌های اصلی در بروز مشکلات خانوادگی و اصولاً نارضایتی از زندگی مشترک، فضای مجازی است که تحت تأثیر تولیدات رسانه‌ای به وجود آمده و باعث آن گردیده تا سطح توقع و ارضاء از زندگی‌های مشترک را به‌خصوص در میان نسل جوان بالا ببرد. تحت تأثیر این فضا آنچه

جوان باید از زندگی مشترک انتظار داشته باشد به نوعی تحریف می شود. لذت و صمیمیتی که از برنامه‌ها و محتویات رسانه‌ها مانند فیلم‌ها و سریال‌ها در اذهان جوانان نقش می‌بندد تا حد بسیار زیادی در زندگی طبیعی قابل دستیابی نخواهند بود و این می‌تواند تبعات زیانباری برای آینده جوانان به همراه داشته باشد.

۲-۲- اعتیاد به اینترنت و دور شدن از فضای واقعی خانوادگی

یکی از آسیب‌های فضای، اعتیاد به آن است به طوری که «از میان ۴۷ میلیون استفاده‌کننده از اینترنت در امریکا ۲ تا ۵ میلیون دچار اعتیاد اینترنتی شده‌اند و با معضلات زیادی گریبان گیر هستند» (اکبری، ۱۳۹۰: ۱۵۸). در جامعه ما نیز با گسترش روزافزون اینترنت شاهد این مسئله هستیم. نتیجه تحقیقات انجام شده در کشور نشان می‌دهد که «بیشترین استفاده‌کنندگان از اینترنت جوانان هستند و ۳۵ درصد از آن‌ها به خاطر حضور در چت روم، ۲۸ درصد برای بازی‌های اینترنتی، ۳۰ درصد به منظور چک کردن پست الکترونیکی و ۲۵ درصد نیز به دلیل جستجو، در شبکه جهانی هستند» (بیابانگرد، ۱۳۸۷: ۳۵).

۲-۳- بحران هویت و اختلال در شکل‌گیری شخصیت

عناصر سه‌گانه هویت، یعنی، شخص، فرهنگ و جامعه، هر یک در تکوین شخصیت فرد نقش مهمی را ایفا می‌کنند. هویت شخصی، ویژگی بی‌همتای فرد را تشکیل می‌دهد. هویت اجتماعی در پیوند با گروه‌ها و اجتماعات مختلف قرار گرفته و شکل‌گیری آن، متأثر از ایشان است و در نهایت، هویت فرهنگی، برگرفته از باورهایی است که در عمق وجود فرد به واسطه تعامل او با محیط پیرامون و آموزه‌های آن، از بدو تولد تا کهن‌سالی جای گرفته است. از آنجاکه فضای سایبری، صحنه‌ای فرهنگی و اجتماعی است که فرد خود را در موقعیت‌های متنوع، نقش‌ها و سبک‌های زندگی قرار می‌دهد، خود زمینه‌ای است برای آسیب‌پذیری شخصیت کاربر که در نتیجه، موجب چند شخصیتی شدن کاربر خواهد شد. در فضای سایبر بیش از آنکه هویت ظاهری فرد مطرح گردد، درون‌مایه‌های افراد بروز می‌کند. هرکس درصدد بیان اندیشه‌ها و علاقه‌مندی‌های خویش است. مطرح نشدن هویت شخصی و مشخصات فردی در اینترنت موجب تقویت شخصیت‌های چندگانه و رشد و استحکام آن می‌گردد (اکبری، ۱۳۹۰: ۱۶۲).

واقعیت این است که از نظر صاحب نظران جامعه‌شناسی، شکل‌گیری هویت افراد تحت تأثیر منابع گوناگونی است. عمده‌ترین این منابع خانواده، رسانه‌های گروهی، مدرسه و گروه همسالان است. «از این میان رسانه‌های گروهی با توجه به گستره نفوذ و فراگیری آن اهمیت ویژه‌ای یافته‌اند. گسترش تلویزیون‌های ماهواره‌ای موجب شده است شکل‌گیری نظام شخصی و هویت افراد تحت تأثیر عوامل متعدد و گاه متعارض قرار گیرد» (صبروی خسروشاهی، ۱۳۸۶: ۲۷).

۷-۴- تعارض ارزش‌ها

تغییرات تکنولوژیکی ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار داده است. یکی از چالش‌های فرا روی فرهنگ‌ها برخورد با این پدیده است. چون اساساً ورود اینترنت همراه با ارزش‌های غربی، چالش‌های جدیدی را در کشورهای دیگر به وجود آورده است. از آنجایی که برخی از عناصر موجود در این پدیده مغایر با فرهنگ خودی (ارزش‌های اسلامی - ایرانی) است، پس می‌توان گفت اینترنت می‌تواند آسیب‌های زیادی را به همراه داشته باشد. مثلاً ورود اینترنت در حوزه خانواده موجب تغییر نظام ارزشی در خانواده‌ها می‌شود. در یک مطالعه تجربی نشان داده شد که استفاده جوانان از اینترنت موجب کاهش ارزش‌های خانواده شده است. (زنجانی‌زاده، ۱۳۸۴: ۳۷).

۷-۵- گسترش ارتباطات نامتعارف میان جوانان و شکاف نسل‌ها

اینترنت به دلیل تسهیل ایجاد روابط دوستانه و عاشقانه، در زمینه‌های غیراخلاقی بسیار مورد توجه قرار گرفته تا جایی که اینترنت موجب سهولت خیانت در روابط زناشویی و ایجاد روابط نامشروع می‌شود. اینترنت شکاف میان نسل‌ها را بیشتر کرده است و اکنون شکاف میان نسل دوم و سوم علاقه‌مند به اینترنت نیز آشکار شده، به گونه‌ای که هیچ‌یک زبان دیگری را نمی‌فهمند. امروزه با ورود وسایل و تکنولوژی‌های جدید به عرصه خانواده‌ها شاهد این هستیم که والدین و فرزندان ساعت‌های متمادی در کنار یکدیگر می‌نشینند، بدون آنکه حرفی برای گفتن داشته باشند. ما دیگر کمتر نشانه‌هایی از آن نوع خانواده‌هایی را داریم که والدین و فرزندان دورهم نشسته و درباره موضوعات مختلف خانوادگی و کاری باهم گفتگو کرده

و نظرات همدیگر را راجع به موضوعات مختلف جویا شوند. در شرایط فعلی روابط موجود میان والدین و فرزندان به سردی گرائیده و دو نسل به دلیل داشتن تفاوت‌های اجتماعی و تجربه‌های زیسته مختلف زندگی را از دیدگاه خود نگریسته و مطابق با بینش خود آن را تفسیر می‌کنند. نسل دیروز (والدین) احساس دانایی و باتجربگی می‌کند و نسل امروز (فرزندان) که خواهان تطابق با پیشرفت‌های روز است، در برابر آن‌ها واکنش نشان می‌دهد و چون از پس منطق و نصیحت‌های ریشه‌دار و سرشار از تجربه آن‌ها بر نمی‌آید به لجبازی روی می‌آورد (رحیمی، ۱۹: ۱۳۹۰).

۶-۷- انزوای اجتماعی

امروزه اینترنت در زندگی اجتماعی، جای دوستان و نزدیکان را گرفته و در حقیقت جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است. افرادی که ساعت‌ها وقت خود را در سایت‌های اینترنتی می‌گذرانند بسیاری از ارزش‌های اجتماعی را زیر پا می‌نهند. چراکه فرد دیگر فعالیت‌های اجتماعی خود را کنار گذاشته و به فعالیت‌های فردی روی می‌آورد. «نتایج پژوهش شاندرز نشان داد که استفاده زیاد از اینترنت با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است. برعکس کاربرانی که از اینترنت کمتر استفاده می‌کنند، به‌طور قابل ملاحظه‌ای با والدین و دوستانشان ارتباط بیشتری دارند» (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۶: ۱۷).

بررسی محققان نشان می‌دهد شاید هیچ‌گاه کاربران اینترنت از افسردگی و انزوای اجتماعی خود آگاه نباشند و در صورت آگاهی آن را تأیید نکنند اما ماهیت کار با اینترنت چنان است که فرد را در خود غرق می‌کند. پژوهش‌های انجام‌شده حاکی از آن است که دنیای اجتماعی در آینده دنیای منزوی باشد چراکه اینترنت با توجه به رشدی که دارد و جذابیت‌های کاذبی که برای نوجوانان ایجاد می‌کند آن‌ها را به خود معتاد ساخته و جانشین والدین می‌شود.

۷-۷- تغییر مراجع تأثیرگذار بر هویت ایرانیان

معمولاً فضای واقعی تأثیر به سزایی بر شخصیت و هویت انسان‌ها داشته است برای مثال هر کودک ایرانی در فضای واقعی از خانواده، مدرسه، رسانه‌ها، همسالان و نیز محله که شامل مسجد و اماکن عمومی آن می‌شده تأثیرپذیر بوده است اما با ایجاد فضای

مجازی از طریق ابزارهای رسانه‌ای جدید حوزه تأثیرپذیر فرزندان و نسل جدید علاوه بر فضای واقعی از مراجع دیگری نیز شده که تحت کنترل خانواده‌ها نیست و این فضاها بعضاً به دلیل تفاوت و تعارض ذاتی با هنجارهای ایرانیان تأثیر مخرب و ماندگاری بر نسل جدید می‌گذارد. این مراجع گاهی چنان تأثیرگذارند که جامعه را نیز با چالش‌های جدی و اساسی روبرو می‌کنند.

۷-۸- تعارضات هویت دینی

هویت ایرانیان مبتنی بر الگوی هویتی ایرانی و اسلامی شکل گرفته است و با بسیاری از انگاره‌های هویتی مرسوم در دنیای جدید همخوانی ندارد. در واقع هویت ایرانیان با عناصر هویتی دین مبین اسلام پیوند عمیقی دارد و این عناصر با مبانی تفکر غرب که بر اصولی چون اومانیسیم، لائیسیم، سکولاریسم و ... بنا شده تعارض و تفاوت ماهوی دارد. فضای مجازی به‌خصوص اینترنت باعث شده که قبل از اینکه نسل جدید ما به‌خوبی با مبانی دینی اسلام آشنا شود با برخی از شبهات آشنا می‌شود و این القای شبهات که اگر در زمان درست آن طرح می‌شد به‌خوبی برایش پاسخ می‌یافتند اما طرح این شبهات آن‌هم با ابزارها و شیوه‌های جذاب نمی‌گذارد که مبانی دین برای نسل جوان درونی شود.

۸- راهبردهایی در جهت کاهش آسیب‌های فضای مجازی

با توجه به مطالعات و پژوهش‌های صورت گرفته و نیز با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در پژوهش حاضر، راهبردهای کلان در زمینه کاهش آسیب‌های فضای مجازی خصوصاً اینترنت بر هویت ایرانی-اسلامی نسل جوان پیشنهاد می‌گردد. هر کدام از راهبردها می‌تواند در عمل به اقدامات خرد عملیاتی منتهی گردد که دستگاه‌ها و نهادهای مرتبط می‌توانند در سیاست‌گذاری‌های خود لحاظ نمایند:

۸-۱- منطقی سازی نقش و جایگاه دولت: یکی از مسائل مهم در سیاست‌گذاری‌های کلان در ایران، افزایش نقش دولت در بحث آموزش و تربیت نسل جوان می‌باشد. این عمل اگرچه در کوتاه‌مدت بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تا حدی لازم بود با این حال با گذشت زمان و رشد سریع جمعیت جوان جامعه نشان داد که این سیاست‌گذاری در سطح کلان نیاز

به بازیابی دارد و بایستی از نقش دولت کاسته و در این وظیفه، به نقش والدین (خانواده) و نهادهای آموزشی عمومی که چندان هم دولتی نیستند، توجه ویژه صورت گیرد.

۲-۸- استفاده از ظرفیت نهادهای عمومی در رشد آگاهی‌های خانواده: به اعتقاد کارشناسان فرهنگی و تربیتی خانواده در رشد و تربیت نسل جوان تأثیر ماندگاری دارد لذا اتخاذ رویکرد «خانواده محوری» در مقابله با آسیب‌های فضای مجازی در مقابل نسل جوان رویکردی تأثیرگذار خواهد بود. به نظر می‌رسد نهادهای عمومی که در تاریخ جامعه ایرانی و تربیت نسل‌های مختلف تأثیر جدی داشته‌اند می‌توانند در این فضای جدید نیز با استفاده از ابزارهای مختلف مؤثر واقع شوند. به‌عنوان نمونه مسجد با کارکردهای مختلف فرهنگی و تربیتی که دارد یکی از مراکز اصلی در رشد آگاهی‌های خانواده است که می‌تواند از آسیب‌های وارده به نسل جوان جلوگیری کند. شناخت این ظرفیت‌ها و برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب در این زمینه می‌تواند بسیار مؤثر باشد.

۳-۸- حضور فعال در فضای مجازی: به دنبال ورود گسترده سخت‌افزارها به‌عنوان یکی از ابزارهای مدرن، شاهد ورود فعال و بسیار وسیع نرم‌افزارهای غیربومی و نامتناسب با فرهنگ اسلامی در ایران بوده‌ایم. مخاطب مستقیم این نرم‌افزارها جوانانی بوده‌اند که به علت جذابیت به آن‌ها علاقه‌مند شده‌اند. استفاده فراوان از این نرم‌افزارها در نهایت و به‌طور آرام فرهنگ غیربومی را جایگزین فرهنگ بومی می‌نماید. در برابر این هجوم نیز به‌جز کارهای منفعلانه نتوانسته‌ایم آن‌چنان‌که شایسته و اثرگذار است سیاست‌گذاری کلان نماییم. با این مفروض بایستی از رفتارهای منفعلانه عبور و به سمت فعالیت‌های ایجابی و فعالانه و در نهایت تولیدات مفید در این حوزه حرکت کنیم.

نتیجه‌گیری

هویت از اساسی‌ترین نیازهای زندگی جمعی و فردی انسان‌هاست. هر انسانی بر اساس مبانی ذهنی و عینی خودش تلاش می‌کند در بستر یک هویت مشخص زندگی کند و در طول زمان با بازتعریف آن بر اساس مقتضیات روز به بازبازی و بازاندیشی آن می‌پردازد. اگر به هر دلیلی عناصر تأثیرگذار بر هویت به‌گونه‌ای اثرگذار شوند که انسان را از هویت اصلی خارج کنند و به مسیری ببرند که تداعی‌کننده هویت اصلی‌اش نباشد پدیده از خودبیگانگی

پیش می‌آید. جامعه ایرانی نیز از این قاعده مستثنا نیست. ایرانیان از فضاهای واقعی و مجازی متأثر می‌شوند. در شرایط کنونی جامعه ایرانی با تأثیرپذیری از فضای مجازی که معمولاً سرعت تأثیرگذاری‌اش نیز بیشتر و نامحسوس‌تر است، تهدیدها و فرصت‌هایی در پیش رو داشته است. عمده تهدیدات پیشرو عبارت بودند از: افزایش تعارضات ساختاری و دوگانگی هویت، یکسان‌سازی فرهنگی، تقویت گرایش‌های گریز از مرکز (فروملی و فراملی) و اختلال در روند وحدت ملی، ایجاد اختلاف و شکاف میان هویت‌ها به سبب ملی‌گرایی افراطی، ایدئولوژی‌های متضاد و درنهایت بروز شکاف فرهنگی، یکپارچگی افقی گروه‌ها و طبقات و تشدید دوقطبی، تضاد با ارزش‌ها، باورها و تضعیف پیوندهای سنتی، تعارضات هویت دینی، انزوای اجتماعی، تغییر مراجع تأثیرگذار بر هویت ایرانیان، گسترش ارتباطات نامتعارف میان جوانان و شکاف نسل‌ها، بحران هویت و اختلال در شکل‌گیری شخصیت، نارضایتی‌های خانوادگی و مواردی از این قبیل که سطح هرکدام متفاوت است. این تهدیدات به مفهوم ناتوانی جامعه ایرانی در مقابله با آن‌ها نیست بلکه با طرح آن‌ها علاوه بر شناسایی تهدیدات باید به فرصت‌های فضای مجازی برای تقویت هویت دینی و ملی خودمان توجه داشته باشیم.

پی‌نوشت

1. Identity
2. Figurative Space
3. Space
4. Figurative
5. Alienation
6. Figurative Space
7. Second Media Age
8. Technological determinism
9. on line
10. Alexa.com
11. Google.com
12. Yahoo.com
13. Blogfa.com
14. Mihanblog.com

کتابنامه

۱. اکبری، ابوالقاسم؛ اکبری، مینا (۱۳۹۰). *آسیب‌شناسی اجتماعی*. تهران: رشد و توسعه.
۲. بروجردی علوی، مهدخت؛ صدیق یزدچی، امیر سعید (۱۳۹۶). «تأثیر فضای مجازی بر هویت قومی و ملی در ایران»، *فصلنامه مطالعات نوین*، سال سوم، زمستان، شماره ۱۲.
۳. پاستر، مارک (۱۳۷۷). *عصر دوم رسانه‌ها*، مؤسسه ایران، ترجمه: غلامحسین صالحیار.
۴. حقیقت، سید صادق (۱۳۹۱). *روش‌شناسی علوم سیاسی*، قم: دانشگاه مفید.
۵. رجایی، فرهنگ (۱۳۸۲). *مشکل هویت ایرانیان امروز، ایفای نقش در عصر یک تمدن و چند فرهنگ*، تهران: نشر نی.
۶. زنجان‌زاده، هما. (۱۳۸۴). «بررسی تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده در بین دانش‌آموزان». *مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران*. دوره ششم. شماره ۲.
۷. سرمدی، مهدی و قنبری، حمیدرضا و طالبیان شریف، جعفر (۱۳۹۸). تأثیر فضای مجازی بر هویت فرهنگی و اجتماعی، ششمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران، تهران، <https://civilica.com/doc/914005>
۸. صبوری خسروشاهی، حبیب (۱۳۸۶). *بررسی آسیب‌های اجتماعی اینترنت، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی*.
۹. عاملی، سعیدرضا؛ حسینی، حسین. (۱۳۹۱). «دو فضایی شدن آسیب‌ها و ناهنجاری‌های فضای مجازی: مطالعه تطبیقی سیاست‌گذاری‌های بین‌المللی»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*. دوره پنجم. شماره اول.
۱۰. قاسمی، مرضیه، احمدی، مهدی، (۱۳۹۵) «فضای مجازی؛ فرصت‌ها و چالش‌های هویت دینی در بین جوانان ایرانی»، *ره‌آورد نور*، شماره ۵۴.
۱۱. کاستلز، م و واینس، م (۱۳۸۴). *گفتگوهای با امانوئل کاستلز*، ترجمه حسن چاووشیان. تهران: نشر نی.
۱۲. کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۵). *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ*، ترجمه احد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران: طرح نو.
۱۳. مطهری، مرتضی (۱۳۶۲). *خدمات متقابل اسلام و ایران*، چاپ جدید، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۴. وکیل‌ها، سمیرا، (۱۳۹۲). «تأثیر فضای مجازی بر عرصه هویت فرهنگی»، *مطالعات جامعه‌شناختی ایران*، دوره سوم، شماره ۹.

<http://Alexa.com>

<http://borhan.ir>

<http://dailyafghanistan.com>

<http://Mihanblog.com>

۱۵. <http://Tci.ir> سایت اطلاع‌رسانی شرکت مخابرات ایران